

7. 107

ОСНОВА

7. 107

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

1006 (28)

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочу братьи и Русьскій Земли.»

Владиміръ Мономахъ.

168968

896891

1861

МАРТЪ

ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

65 a

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ, апрѣля 2-го дня, 1861 года.

Ценсоръ *Ст. Лебедевъ.*

1861

ПЕТЕРБУРГЪ

ПЕТЕРБУРГЪ

1006(28)

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ
МЫ, АЛЕКСАНДРЪ ВТОРЫЙ,
ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ
ВСЕРОССИЙСКІЙ,
ЦАРЬ ПОЛЬСКІЙ, ВЕЛИКІЙ КНЯЗЬ ФИНЛЯНДСКІЙ,
и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляемъ всѣмъ Нашимъ вѣрноподаннымъ.

Божіимъ Провидѣніемъ и священнымъ закономъ престолонаслѣдія бывъ призваны на прародительскій Всероссійскій Престолъ, въ соотвѣтствіе сему призванію Мы положили въ сердцѣ Своемъ обѣтъ обнимать Нашею Царскою любовію и попеченіемъ всѣхъ нашихъ вѣрноподанныхъ всякаго званія и состоянія, отъ благородно владѣющаго мечемъ на защиту отечества до скромно работающаго ремесленнымъ орудіемъ, отъ проходящаго вышнюю службу государственную до проводящаго на полѣ борозду сохою или плугомъ.

Вникая въ положеніе званій и состояній въ составѣ Государства, Мы усмотрѣли, что государственное законодательство, дѣятельно благоустроя вышія и среднія сословія, опредѣляя ихъ обязанности, права и преимущества, не достигло равномѣрной дѣятельности въ отношеніи къ людямъ крѣпостнымъ, такъ названнымъ потому, что они, частію старыми законами, частію обычаемъ, потомственно укрѣплены подъ властію помѣщиковъ, на которыхъ съ тѣмъ вмѣстѣ лежитъ обязанность устроить ихъ благосостояніе. Права помѣщиковъ были донынѣ обширны и не опредѣлены съ точностію закономъ, мѣсто котора-

го заступали преданіе, обычай и добрая воля помѣщика. Въ лучшихъ случаяхъ изъ сего происходили добрыя патріархальныя отношенія искренней правдивой попечительности и благотворительности помѣщика и добродушнаго повиновенія крестьянъ. Но при уменьшеніи простоты нравовъ, при умноженіи разнообразія отношеній, при уменьшеніи непосредственныхъ отеческихъ отношеній помѣщиковъ къ крестьянамъ, при впаденіи иногда помѣщичьихъ правъ въ руки людей, ищущихъ только собственной выгоды, добрыя отношенія ослабѣвали, и открывался путь произволу, отяготительному для крестьянъ, и неблагопріятному для ихъ благосостоянія, чему въ крестьянахъ отвѣчала неподвижность къ улучшениямъ въ собственномъ бытѣ.

Усматривали сіе и приснопамятные Предшественники Наши и принимали мѣры къ измѣненію на лучшее положеніе крестьянъ; но это были мѣры, частію нерѣшительныя, предложенныя добровольному, свобододолюбивому дѣйствованію помѣщиковъ, частію рѣшительныя только для нѣкоторыхъ мѣстностей, по требованію особенныхъ обстоятельствъ, или въ видѣ опыта. Такъ Императоръ Александръ I-й издалъ постановленіе о свободныхъ хлѣбопашцахъ, и въ Божѣ почившій Родитель Нашъ Николай I-й постановленіе о обязанныхъ крестьянахъ. Въ губерніяхъ западныхъ инвентарными правилами опредѣлены надѣленіе крестьянъ землею и ихъ повинности. Но постановленія о свободныхъ хлѣбопашцахъ и обязанныхъ крестьянахъ приведены въ дѣйствіе въ весьма малыхъ размѣрахъ.

Такимъ образомъ Мы убѣдились, что дѣло измѣненія положенія крѣпостныхъ людей на лучшее, есть для насъ завѣщаніе Предшественниковъ нашихъ и жребій, чрезъ теченіе событій, поданный Намъ рукою Провидѣнія.

Мы начали сіе дѣло актомъ Нашего довѣрія къ Россійскому Дворянству, къ извѣданной великими опытами преданности его Престолу и готовности его къ пожертвованіямъ на пользу Отечества. Самому Дворянству предоставили Мы, по собственному вызову его, составить предположенія о новомъ устройствѣ быта крестьянъ, при чемъ Дворянамъ предлежало ограничить свои права на крестьянъ и подыять трудности преобразования, не безъ уменьшенія своихъ выгодъ. И довѣріе Наше оправдалось. Въ губернскихъ комитетахъ, въ лицѣ членовъ ихъ, облеченныхъ довѣріемъ всего Дворянскаго общества каждой губерніи, Дворянство добровольно отказалось отъ права на личность крѣпостныхъ людей. Въ сихъ Комитетахъ, по собраніи по-

требныхъ свѣдѣній, составлены предположенія о новомъ устройствѣ быта находящихся въ крѣпостномъ состояніи людей, и о ихъ отношеніяхъ къ помѣщикамъ.

Сіи предположенія, оказавшіяся, какъ и можно было ожидать по свойству дѣла, разнообразными, сличены, соглашены, сведены въ правильный составъ, исправлены и дополнены въ Главномъ по сему дѣлу Комитетѣ; и составленные такимъ образомъ новыя положенія о помѣщичьихъ крестьянахъ и дворовыхъ людяхъ разсмотрѣны въ Государственномъ Совѣтѣ.

Призвавъ Бога въ помощь, Мы рѣшилисъ дать сему дѣлу исполнтельное движеніе.

Въ силу означенныхъ новыхъ положеній, крѣпостные люди получаютъ въ свое время полныя права свободныхъ сельскихъ обывателей.

Помѣщики, сохраняя право собственности на всѣ принадлежащія имъ земли, предоставляютъ крестьянамъ, за установленныя повинности, въ постоянное пользованіе усадебную ихъ осажденность, и сверхъ того, для обезпеченія быта ихъ и исполненія обязанностей ихъ предъ Правительствомъ, опредѣленное въ положеніяхъ количество полевой земли и другихъ угодій.

Пользуясь симъ поземельнымъ надѣломъ, крестьяне за сіе обязаны исполнять въ пользу помѣщиковъ опредѣленные въ положеніяхъ повинности. Въ семъ состояніи, которое есть переходное, крестьяне именуется временно-обязанными.

Вмѣстѣ съ тѣмъ имъ дается право выкупать усадебную ихъ осажденность, а съ согласія помѣщиковъ они могутъ пріобрѣтати въ собственность полевую землю и другія угодья, отведенныя имъ въ постоянное пользованіе. Съ таковымъ пріобрѣтеніемъ въ собственность опредѣленнаго количества земли, крестьяне освобождаются отъ обязанностей къ помѣщикамъ по выкупленной землѣ и вступаютъ въ рѣшительное состояніе свободныхъ крестьянъ-собственниковъ.

Особымъ положеніемъ о дворовыхъ людяхъ опредѣляется для нихъ переходное состояніе, приспособленное къ ихъ занятіямъ и потребностямъ; по истеченіи двухлѣтняго срока отъ дня изданія сего положенія, они получаютъ полное освобожденіе и срочныя льготы.

На сихъ главныхъ началахъ составленными положеніями опредѣляется будущее устройство крестьянъ и дворовыхъ людей, устанавливается порядокъ общественнаго крестьянскаго управленія, и указываются подробно даруемыя крестьянамъ и дворовымъ людямъ права и

возлагаемыя на нихъ обязанности въ отношеніи къ Правительству и къ помѣщикамъ.

Хотя же сіи положенія, общія, мѣстные, и особыя дополнительныя правила для нѣкоторыхъ особыхъ мѣстностей, для имѣній мелкопомѣстныхъ владѣльцевъ и для крестьянъ, работающихъ на помѣщичьихъ фабрикахъ и заводахъ, по возможности приспособлены къ мѣстнымъ хозяйственнымъ потребностямъ и обычаямъ: впрочемъ, дабы сохранить обычный порядокъ тамъ, гдѣ онъ представляетъ общія выгоды, Мы предоставляемъ помѣщикамъ дѣлать съ крестьянами добровольныя соглашенія, и заключать условія о размѣрѣ поземельнаго надѣла крестьянъ и о слѣдующихъ за оный повинностяхъ, съ соблюденіемъ правилъ, постановленныхъ для огражденія ненарушимости таковыхъ договоровъ.

Какъ новое устройство, по неизбѣжной многосложности требуемыхъ онымъ перемѣнъ, не можетъ быть произведено вдругъ, а потребуется для сего время, примѣрно не менѣе двухъ лѣтъ; то въ теченіи сего времени, въ отвращеніе замѣшательства, и для соблюденія общественной и частной пользы, существующій донинѣ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ порядокъ долженъ быть сохраненъ дотолѣ, когда, по совершеніи надлежащихъ приготовленій, открытъ будетъ новый порядокъ.

Для правильнаго достиженія сего, Мы признали за благо повелѣть:

1) Открыть въ каждой губерніи Губернское по крестьянскимъ дѣламъ Присутствіе, которому ввѣряется высшее заведываніе дѣлами крестьянскихъ обществъ, водворенныхъ на помѣщичьихъ земляхъ.

2) Для разсмотрѣнія на мѣстахъ недоразумѣній и споровъ, могущихъ возникнуть при исполненіи новыхъ положеній, назначить въ уѣздахъ Мировыхъ Посредниковъ, и образовать изъ нихъ Уѣздные Мировые Съѣзды.

3) За тѣмъ образовать въ помѣщичьихъ имѣніяхъ мірскія управления, для чего, оставляя сельскія общества въ нынѣшнемъ ихъ составѣ, открыть въ значительныхъ селеніяхъ волостныя управления, а мелкія сельскія общества соединить подъ одно волостное управление.

4) Составить, повѣрить и утвердить по каждому сельскому обществу или имѣнію уставную грамоту, въ которой будетъ исчислено, на основаніи мѣстнаго положенія, количество земли, предоставляемой крестьянамъ въ постоянное пользованіе, и размѣръ повинностей, причитающихся съ нихъ въ пользу помѣщика, какъ за землю, такъ и за другія отъ него выгоды.

5) Сии уставныя грамоты приводить въ исполненіе по мѣрѣ ут-
режденія ихъ для каждаго имѣнія а окончательно по всеѣмъ имѣніямъ
пвести въ дѣйствіе въ теченіе двухъ лѣтъ, со дня изданія настоящаго
Манифеста.

6) До истеченія сего срока, крестьянамъ и дворовымъ людямъ
вребывать въ прежнемъ повиновеніи помѣщикамъ, и безпрекословно
исполнять прежнія ихъ обязанности.

7) Помѣщикамъ сохранить наблюденіе за порядкомъ въ ихъ имѣ-
ніяхъ, съ правомъ суда и расправы, впредь до образованія волостей
и открытія волостныхъ судовъ.

Обращая вниманіе на неизбѣжныя трудности предпріемлемаго пре-
образованія, Мы первѣе всего возлагаемъ упованіе на всеблагое Про-
видѣніе Божіе, покровительствующее Россіи.

За симъ полагаемся на доблестную о благѣ общемъ ревность Бла-
городнаго Дворянскаго сословія, которому не можемъ не изъявить отъ
Насъ и отъ всего Отечества заслуженной признательности за безко-
рыстное дѣйствованіе къ осуществленію Нашихъ предначертаній. Рос-
сія не забудетъ, что оно добровольно, побуждаясь только уваженіемъ
къ достоинству человѣка и христіанскою любовію къ ближнимъ, от-
казалось отъ упраздняемаго пынѣ крѣпостнаго права и положило осно-
ваніе новой хозяйственной будущности крестьянъ. Ожидаемъ несомнѣн-
но, что оно также благородно употребитъ далѣйшее тщаніе къ при-
веденію въ исполненіе новыхъ положеній въ добромъ порядкѣ, въ ду-
хѣ мира и доброжелательства; и что каждый владѣлецъ довершитъ
въ предѣлахъ своего имѣнія великій гражданскій подвигъ всего сосло-
вія, устроивъ бытъ водворенныхъ на его землѣ крестьянъ и его дво-
ровыхъ людей на выгодныхъ для обѣихъ сторонъ условіяхъ и тѣмъ
дастъ сельскому населенію добрый примѣръ и поощреніе къ точному
и добросовѣстному исполненію государственныхъ постановленій.

Имѣющіеся въ виду примѣры щедрой попечительности владѣльцевъ
о благѣ крестьянъ, и признательности крестьянъ къ благодѣтельной
попечительности владѣльцевъ, утверждаютъ Нашу надежду, что вза-
имными добровольными соглашеніями разрѣшится большая часть за-
трудненій, неизбѣжныхъ въ нѣкоторыхъ случаяхъ примѣненія общихъ
правилъ къ разнообразнымъ обстоятельствамъ отдѣльныхъ имѣній, и
что симъ способомъ облегчится переходъ отъ стараго порядка къ по-
вому и на будущее время упрочится взаимное довѣріе, доброе согла-
сіе и единодушное стремленіе къ общей пользѣ.

Для удобнѣйшаго же приведенія въ дѣйствіе тѣхъ соглашеній между владѣльцами и крестьянами, по которымъ сіи будутъ приобрѣтать въ собственность, вмѣстѣ съ усадьбами, и полевые угодья, отъ Правительства будутъ оказаны пособія, на основаніи особыхъ правилъ, выдачею ссудъ и переводомъ лежащихъ на имѣніяхъ долговъ.

Полагаемся и на здравый смыслъ Нашего народа.

Когда мысль Правительства о упраздненіи крѣпостнаго права распространилась между не приготовленными къ ней крестьянами: возникали было частныя недоразумѣнія. Нѣкоторые думали о свободѣ и забывали объ обязанностяхъ. Но общій здравый смыслъ не поколебался въ томъ убѣжденіи, что и по естественному разсужденію, свободно пользующійся благами общества взаимно долженъ служить благу общества исполненіемъ нѣкоторыхъ обязанностей, и по закону христіанскому, *всякая душа должна повиноваться властямъ предержавнымъ* (Рим. XIII. 1), *воздавать всѣмъ должное*, и въ особенности кому должно, *урокъ, дань, страхъ, честь* (7); что законно приобрѣтеныя помѣщиками права не могутъ быть взяты отъ нихъ безъ приличнаго вознагражденія или добровольной уступки; что было бы противно всякой справедливости пользоваться отъ помѣщиковъ землею и не нести за сіе соотвѣтственной повинности.

И теперь съ надеждою ожидаемъ, что крѣпостные люди, при открывающейся для нихъ новой будущности, поймутъ и съ благодарностію примутъ важное пожертвованіе, сдѣланное Благороднымъ Дворянствомъ для улучшенія ихъ быта.

Они вразумятся, что получая для себя болѣе твердое основаніе собственности, и большую свободу располагать своимъ хозяйствомъ, они становятся обязанными, предъ обществомъ и предъ самими собою, благотворность новаго закона дополнить вѣрнымъ, благонамѣреннымъ и прилежнымъ употребленіемъ въ дѣло дарованныхъ имъ правъ. Самый благотворный законъ не можетъ людей сдѣлать благополучными, если они не потрутся сами устроить свое благополучіе подъ покровительствомъ закона. Довольство приобрѣтается и увеличивается не иначе, какъ неослабнымъ трудомъ, благоразумнымъ употребленіемъ силъ и средствъ, строгою бережливостію, и вообще честною въ страхъ Божіею жизнію.

Исполнители приготовительныхъ дѣйствій къ новому устройству крестьянскаго быта и самаго введенія въ сіе устройство употребятъ бдительное попеченіе, чтобы сіе совершалось правильнымъ, спокой-

нымъ движеніемъ: съ наблюденіемъ удобности временъ, дабы вниманіе земледѣльцевъ не было отвлечено отъ ихъ необходимыхъ земледѣльческихъ занятій. Пусть они тщательно воздѣлываютъ землю и собираютъ плоды ея, чтобы потомъ изъ хорошо наполненной житницы взять сѣмена для посѣва на землѣ постоянного пользованія или на землѣ пріобрѣтенной въ собственность.

Осѣни себя крестнымъ знаменіемъ, православный народъ, и призови съ Нами Божіе благословеніе на твой свободный трудъ, залогъ твоего домашнего благополучія и блага общественнаго.

Данъ въ Санктпетербургѣ, въ девятнадцатый день Февраля, вѣлѣно отъ Рождества Христова тысяча восемьсотъ шестьдесятъ первое, Царствованія же Нашего въ седьмое.

На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою написано:

«АЛЕКСАНДРЪ»

Начинаемъ, въ *Основѣ*, отдѣлъ правительственныхъ распоряженій и постановленій важнѣйшимъ правительственнымъ актомъ,—которому нѣтъ равнаго по благотворнымъ послѣдствіямъ,—къ которому, въ теченіи вѣковъ, всѣ прочіе акты служили болѣе или менѣе удачнымъ приготовленіемъ.

Манифестъ 19 Февраля налагаетъ побѣдную руку на стѣсненія, связывавшія свободный трудъ 23.000.000. До 5-го Марта, когда всенародно объявлена отмѣна крѣпостнаго права *навсегда*, самое появленіе на свѣтъ цѣлыхъ поколѣній крѣпостнаго народа было какъ-будто преступленіемъ: со дня своего рожденія, они уже лишены были—если не всѣхъ, то—по крайней мѣрѣ—нѣкоторыхъ гражданскихъ правъ! Манифестъ 19 Февраля уничтожаетъ эти стѣсненія навсегда, и сколько бы ни оставалось еще сдѣлать для окончательнаго освобожденія

крестьянъ, но самое начало такого великаго преобразованія есть уже всемірная заслуга: она ставитъ тѣхъ, кто думалъ народную думу, кто содѣйствовалъ разрѣшенію крестьянскаго дѣла—и ставитъ выше всѣхъ Государя — въ ряду истинныхъ благодѣтелей человѣчества.

Освобожденіе крестьянъ никому не можетъ быть такъ близко какъ намъ, Украинцамъ. Мы, цѣлый вѣкъ боровшіеся противъ насильственнаго завладѣнія одного сословія другимъ во время соединенія съ Польшею,—мы, испытавшіе еще недавно несчастье—видѣть возвратъ этого искусственно-созданнаго, при Екатеринѣ II, сословнаго преобладанія въ нашемъ народѣ,—мы, безъ сомнѣнія, полнѣе, глубже и сильнѣе всѣхъ должны были почувствовать важность минуты, когда надъ огромной массой закрѣпощеннаго народа пронеслись и отозвались, въ самомъ сердцѣ, вѣчно-драгоцѣнныя намъ слова: свобода и справедливость.

Крѣпостное право надвигалось къ намъ въ XVI и XVII вѣкѣ,—съ запада, а во второй половинѣ XVIII вѣка—съ сѣвера, но съ первыхъ зачатковъ у насъ крѣпостнаго права, во второмъ періодѣ просвѣщеннѣйшіе люди Украины всегда отрицали право душевладѣнія, и, насколько было возможно, писали и говорили противъ панскаго произвола и стѣсненія личной свободы крестьянъ.

Въ 1767 году, бывшая, подъ предѣлательствомъ графа Румянцова, Малороссійская Коллегія, въ «наставленіи» своемъ выборному въ Коммиссію о сочиненіи проекта Новаго Уложенія, Димитрію Наталину, изъясняла, что «простой народъ доведенъ до крайняго нерадѣнія мнимымъ въ свободѣ своевольтвомъ, ибо многіе бродятъ съ мѣста на мѣсто»; что все сіе можно исправить однимъ тѣмъ, когда, *при чинимой ревизіи*, гдѣ описываются дома и принадлежащія къ онымъ угодья, единожды навсегда утвердить всякой домъ и грунтъ, напримѣръ, подъ № или знакомъ—*такимъ*—дворянству, подъ *другимъ*—служивымъ, подъ *третьимъ*—мѣщанамъ, подъ *четвертымъ*—пахотнымъ поселянамъ, « съ тѣмъ, чтобы съ каждымъ такимъ дворомъ соединялась постоянная обязанность нести извѣстную службу и отбывать положенную въ окладъ повинность. При этомъ, для приведенія государственныхъ доходовъ въ порядокъ, Коллегія признала удобнѣйшимъ—»доходы расположить, до генеральнаго размежеванія земель, *съ душъ*«. «Сими и другими средствами, всякъ дани и службы, ни-

гдѣ не избѣжить, безъ платежа нигдѣ ничего не получить.... Всякой пашенной тогда не можетъ получить свободы, доколѣ, на свое мѣсто, не доставитъ такова же данника, или работника; а не имѣющіе собственныхъ пашенныхъ земель и служащіе по договорамъ могутъ всегда пользоваться своею свободою.» За уходъ безъ отпуску предполагалось подвергать строгимъ взысканіямъ.

Это мнѣніе, сочиненное Коллегіею въ подражаніе существовавшему въ Великороссіи порядку, было встрѣчено сильнымъ возраженіемъ со стороны другаго выборнаго депутата, Григорія Политики. Хотя, по своимъ убѣжденіямъ, Политика былъ аристократъ стараго времени и отнюдь не признавалъ за крестьянами права на владѣніе землею; тѣмъ не менѣе онъ писалъ Коллегіи такъ: »Чтобъ, до генеральнаго размежеванія земель, доходы *собираютъ съ душъ*, на сіе я никакимъ образомъ согласиться не могу; ибо сіе не только правамъ, привиллегіямъ и многими вѣками утвержденнымъ обыкновеніямъ Малыя Россіи противно, но слѣдуетъ крайнему разоренію и опустошенію, а вообще государству—къ невозвратному вреду. Опыты сего очевидны уже и чувствительны; ибо когда, въ 1764 году, бывшій Гетманъ, графъ Кирило Григоріевичъ Разумовскій, велѣлъ учинить перепись *по душамъ*, не налагая никакого сбора, то *невѣроятно*, въ какой *страхъ и уныніе* пришелъ отъ того *Малороссійскій народъ*, и чрезвычайно началъ бѣжать въ Польшу и въ Татарскую Землю, и селиться на тамошнихъ земляхъ. Когда же, 1765 году, та перепись и отъ графа Петра Александровича (Румянцева) возобновлена, съ прибавленіемъ того, чтобъ не только переписать души, дворы и хаты, но обмѣрять земли, лѣса и всякія угодія, описать скотъ, въ прудахъ рыбу и прочее: то народъ въ болѣшій еще пришелъ страхъ и умножалъ побѣги; ибо изъ того простой Малороссійскій народъ заключилъ что имъ больше ничего отъ того не слѣдуетъ, *какъ только записаннымъ быть въ крѣпости, по примѣру Велико-россійскихъ крестьянъ, а для Малороссійскаго народа и одно сіе воображеніе ужасно и неспосно....*

»Легко можно на земли и на дома наложить новыя подати; легко можно разставить нумеры, но опасно только то, чтобъ одни нумеры не остались, а людей—не будетъ. Представляемые же отъ Коллегіи средства, чтобъ уходящихъ сыскивать всеми мѣрами, наказывать, посылать на поселеніе и на каторгу, сколь насильственные суть, столь и бесполезны; ибо сіе народа, близъ границъ живущаго, не

удержить. Поймають одного, а десять уїдеть. Лучше, по всемилостивѣйшему Ея Императорскаго Величества намѣренію, оградить государство благоденствіемъ, а не стражею, то народъ и безъ того въ предѣлахъ своихъ останется.»

Возраженіе Григорія Политики, вѣроятно, было принято во вниманіе, но не надолго: чрезъ 15 лѣтъ, 3 мая 1783 года (П. С. Зак., № 15724), именнымъ указомъ Императрицы Екатерины II Сенату было повелѣно: » для извѣстнаго вѣрнаго полученія казенныхъ доходовъ въ намѣстничествахъ Малороссійскомъ, Кіевскомъ, Черниговскомъ и Новгородъ-Сѣверскомъ, и въ отвращеніе всякихъ побѣговъ, къ отягощенію помѣщиковъ и остающихся обитателей, каждому изъ поселенъ *остаться на своемъ мѣстѣ и званіи, гдѣ онъ, по нынѣшней ревизіи, записанъ*, кромѣ отлучившихся до состоянія сего указа; въ случаѣ же побѣговъ послѣ сего указа, поступать *по общимъ государственнымъ установленіямъ*.« Тѣ же правила были распространены и на уѣзды Слободско-Украинской губерніи, составлявшіе, въ то время, часть Харьковскаго, Курскаго и Воронежскаго намѣстничества, а равно и на Малоросіянъ, поселенныхъ въ губерніяхъ великороссійскихъ ⁽¹⁾.

Вспомнивъ сказанное Политикою, можно—нѣтъ, едва ли намъ можно!—вообразить себѣ, что почувствовалъ Украинскій народъ, неожиданно попавшій въ неволю, отъ которой такъ долго откупался своею кровію. Чтобъ судить, какъ тяжко отозвалось закрѣпощеніе крестьянъ (даже вѣроятно—въ немногихъ, образованнѣйшихъ) нашихъ помѣщикахъ, приведемъ нѣкоторыя строфы изъ *Оды на Рабство*, сочиненной по этому случаю, въ томъ же 1783 году, авторомъ »Ябеды,« *В. В. Капнистомъ*. Тѣ стихи, которые, пробиваясь сквозь ложноклассическія выраженія *оды*, намекають на событіе, повергшее народъ въ страшное уныніе, *обозначены кррсивомъ*.

Пріемлю лиру мной забвенну,
Отру лежащу пыль на ней;
Простерши руку отягченну
Желѣзныхъ бременемъ цѣпей,
Для пѣсней жалобныхъ настрою;

(1) Правила, постановленныя въ указѣ 3 мая 1783 года, были распространены на *Полуденный Край*, (въ который входила и вся Новороссія), только при Императорѣ Павлѣ, 16 декабря 1796 г. (П. С. Зак., № 63.868.

И соглася съ моею тоскою,
Унылый, томный, звукъ пролью
Отъ струнъ, рѣкой омытыхъ слезной:
Отчизны моя любезной
Порабощенье восною!

Куда ни обращу зѣницу,
Омытую потокомъ слезъ,
Вездѣ, какъ скорбную вдовицу,
Я зрю мою отчизну днесь;
Исчезли сельскія утѣхи,
Ирива рѣзвость, пляски, смѣхи;
Веселыхъ тѣней гласъ утихъ
Златыя нивы сиротѣютъ;
Поля, лѣса, муга пустѣютъ;
Какъ туча, скорбь легла на нихъ.

Вездѣ, гдѣ кущи, села, грады,
Хранилъ отъ бѣдъ свободы щитъ,
Тамъ тверды зиждетъ власть ограды,
И вольность узами тѣснить.
Гдѣ благо счастье народно
Со всѣхъ сторонъ текли свободно, —
Тамъ рабство ихъ отонитъ прочь....
Увы! судьбѣ угодно было,
Одно чтобъ слово превратило
Нашъ ясный день во мрачную ночь.

Ты зришь, Царица! се ликуетъ
Стенящій въ узахъ твой народъ;
Съ восторгомъ днесь онъ торжествуетъ
Твой громкій на престолъ восходъ.
Яремъ свой носить терпѣливо
И молить небо, да щастливо
Ты царствуешь, народъ любя....
И ты-ль его умножиши муки,
Обременишь цѣпями руки,
Благословляя тебя?

Но нѣтъ: — души твоей доброты
Подвластные боготворять;
Твой кроткій судъ, твои щедроты,
Врага, преступника шадятъ;
Возможно-ль, чтобъ сама ты нынѣ
Повергла въ жертву злой судьбинѣ
Тебя любящихъ чадъ твоихъ?

И мыслей чужда ты суровых:—
Такъ что-же?—*блажь не скрываетъ новыхъ*
Подъ мнимымъ инетомъ бѣдствій сизъ?

Дашь зрѣть намъ то златое время,
Когда спасительной рукой
Веригъ постыдно сложиши бремя
Съ отчизны моея драгой.
Тогда—о лестно упованье,
Прервется въ тѣхъ краяхъ стenanье,
Гдѣ въ первый разъ узрѣлъ я свѣтъ;
Тамъ, вмѣсто воплей и стenanій,
Раздастся шумъ рукоплесканій
И съ щастьемъ вольность процвѣтетъ...

Желанію Капниста суждено было исполниться только чрезъ 80 лѣтъ. Да будетъ же благословенъ день, въ который...» снято съ отчизны постыдное бремя; да упрочится взаимное довѣріе, доброе согласіе и единодушное стремленіе къ общей пользѣ; «да процвѣтетъ счастье и свобода!»

Замѣчательно, что Капнистъ пораженный закрѣпощеніемъ нашего народа въ 1783 году, называетъ *отчизну—скорбною вдовицей*. Подъ впечатлѣніемъ тѣхъ же явленій крѣпостнаго быта, нашъ Шевченко (вовсе не знавшій Оды Капниста), также представлялъ Украину въ поэтическомъ образѣ печальной вдовы, освобожденіе которой отъ крѣпостнаго права, составляло внутреннюю задачу всей жизни поэта. Однажды возвращаясь послѣ отставки, изъ военной службы, въ Европейскую Россію, онъ встрѣтился, на волжескомъ пароходѣ, съ однимъ отпущеннымъ на волю музыкантомъ,—и, даже въ звукахъ его скрипки, бѣдному поэту послышались «стоны крѣпостной души и — казалось ему — сливались въ одинъ потерянный, мрачный, глубокий стонъ миллионовъ крѣпостныхъ душъ.—Скоро ли долетятъ эти пронзительные вопли до тебя, Боже!» — (писалъ Шевченко, по этому поводу, въ своемъ дневникѣ.)

ВОСПОМИНАНИЕ О ШЕВЧЕНКѢ; ЕГО СМЕРТЬ И ПОГРЕБЕНИЕ.

Охъ, и радъ-же-бъ я, дитя моё,
До тебе встѣти, тобѣ порядокъ дати, —
До сира могила двѣри залегла,
Оконечка заклепила.

Свадебная сиротская пѣсня.

Не стало Шевченка! Смерть разлучила насъ навсегда съ великимъ поэтомъ...

Тарасъ Шевченко родился посреди степей Днѣпровскихъ, и тамъ, съ молокомъ матери, всосалъ любовь къ родинѣ, ея преданья, ея поэтическія пѣсни. Грустная пѣснь носилась въ убогой хатѣ; качалась убогая *колыска*; мать прерывала пѣнье... и горячія, сердечныя слезы капали на его лицо; мать брала его на руки, повитого въ лохмотья, и плелась съ нимъ на панщину въ зной и ненастье.

Подростая немного, онъ уже слушалъ козацкія пѣсни и рассказы стараго дѣда, — современника, а быть можетъ, и сподвижника Гайдамакъ, — который выводилъ передъ его глаза кровавыя сцены, полныя ужаса и отваги. Все закаливало эту душу. Жизнь его, отъ рожденья, была наполнена то горемъ, то драмой, то поэзіей. Всѣ житейскія бѣдствія были для него не слухомъ, а дѣйствительностью; нищета и жалкая доля преслѣдовали по пятамъ и его, и все, что было ему близко. Поэтическая и дѣйствительная жизнь народа нераздѣльно отпечатлѣвались на его душѣ.

Слѣпая судьба рано взяла его въ жесткія руки, и не давала его сердцу отдыха. Оторванный нѣкогда отъ родины и семейства, заброшенный далеко отъ друзей, онъ долго изнывалъ одинокій, въ пустынѣ, въ глуши, но никогда не жаловался на свою судьбу, никогда не говорилъ о своихъ страданіяхъ.

»Невсипущее горе« не измѣнило его; онъ остался чистъ сердцемъ,— онъ былъ вполне человѣкъ,—во всемъ значеніи этого слова. Поэтъ, гражданинъ, живописецъ, граверъ, пѣвецъ, — онъ вездѣ шелъ честно и разумно.

Эти дарованія совмѣстились въ немъ сколько на отраду и отдыхъ въ тяжелой жизни, столько и на еще горячайшее сознанье своего безотраднaго существованія. У другаго въ жизни можно сосчитать дни горя, у него—счастливые дни.

Для Шевченка настали свѣтлыя минуты, когда, послѣ 10-ти лѣтъней разлуки, онъ свидѣлся съ друзьями, съ родиной, съ родными.

Нѣжная, теплая душа его была благодарна каждому, кто любилъ его. Благодарность за участие не покидали его никогда. Обвиняемый нѣкоторыми въ неблагодарности, онъ горько былъ этимъ оскорбленъ. Однажды онъ писалъ такъ: «Пригрезилось, будто я освобожденъ отъ крѣпостнаго состоянія и воспитанъ на чужой счетъ. Откуда эта нелѣпная басня—не знаю. Знаю только, что она не дешево мнѣ обошлась.»—

За мою заочную любовь къ нему, Шевченко встрѣтилъ меня, при первомъ знакомствѣ, братскими объятіями, не отходилъ отъ меня, ласкалъ дѣтей, приходилъ ко мнѣ ночью и безъ церемоніи будилъ, желая насмотрѣться. «Какъ я радъ, что вижу васъ и ваше семейство,» говаривалъ онъ. Дѣти мои, которыхъ онъ прежде никогда не видалъ, трогали его до слезъ, называя по имени съ перваго свиданья: они знали его по портрету. Не время сближаетъ человѣка, а сочувствіе. Мы съ первыхъ словъ были одна семья. Пользуясь такою открытою любовью, я позволилъ себѣ высказать Тарасу Григорьевичу все мое опасеніе за дальнѣйшую судьбу его и развернулъ предъ нимъ его будущіе, еще мрачнѣйшіе, дни. Слѣзы навернулись на глазахъ его, онъ утеръ и всхлипнулъ:» Правда... *О, крий Боже! крий Боже!...*»

Здоровье поэта — художника видимо разрушалось. Грусть и душевная тоска, недовольство собою, недовольство жизнью, одолевали его. Онъ рѣдко смотрѣлъ въ глаза... На горизонтъ его надвигалась мрачная туча и уже понесло холодомъ смертельной болѣзни на его

облитуя слезами жизнь. Онъ все еще порывался видаться съ друзьями, все мечталъ поселиться на родинѣ... и чувствовалъ себя все хуже.

Утромъ, 26 февраля, въ половинѣ 6-го, не стало Шевченка... Приведемъ простой, теплый и вполне достовѣрный рассказъ А. М. Лазаревского о послѣднемъ днѣ жизни поэта:

«Тарасъ Григорьевичъ началъ чувствовать себя нехорошо съ осени прошлаго года. 23-го ноября, встрѣтившись у М. М. Л. съ докторомъ Э. Я. Бари, онъ жаловался особенно на боль въ груди. Докторъ, выслушавъ грудь, совѣтовалъ Тарасу Григорьевичу побережись. Съ тѣхъ поръ здоровье его плошало со дня на день. Январь и февраль просидѣлъ онъ почти безвыходно въ комнатѣ, изрѣдка только посѣщая короткихъ знакомыхъ. Въ это время онъ продолжалъ заниматься гравированіемъ, писалъ копію съ своего портрета, бывшаго на выставкѣ, и началъ портретъ одной дамы; послѣдній сеансъ былъ въ концѣ января; онъ весело и спокойно работалъ съ 12 до 4 часовъ.

«Въ субботу, 25-го февраля, въ день именинъ покойника, первый посѣтилъ больного М. М. Л. и засталъ его въ ужасныхъ мукахъ. По словамъ Тараса Григорьевича, съ ночи у него началась сильнѣйшая боль въ груди, не позволявшая ему лечь. Онъ сидѣлъ на кровати и напряженно дышалъ. *Наниши брату Варѣоломею*, сказалъ онъ Л., *що мені дуже недобре*. Вслѣдъ за тѣмъ пріѣхалъ г. Бари. Выслушавъ грудь, докторъ объявилъ, что водяная бросилась въ легкія.

«Муки страдальца были неописанныя; каждое слово стоило ему страшныхъ усилій. Мушка, положенная на грудь, нѣсколько облегчила страданія, и ему прочли поздравительную депешу изъ Харькова, отъ П. Трунова; *спасибі!* только и могъ сказать покойникъ. Потомъ попросилъ открыть форточку, выпилъ стаканъ воды съ лимономъ и легъ. Казалось, онъ задремалъ; присутствовавшіе сошли въ его мастерскую (*).

Около трехъ часовъ, Тараса Григорьевича посѣтили еще нѣсколько пріятелей. Онъ сидѣлъ на кровати, каждыя 5, 10 минутъ спрашивалъ, когда будетъ докторъ, и выражалъ желаніе принять ошій, чтобъ забыться сномъ. Отвѣчали, что докторъ будетъ въ три часа, но чрезъ нѣсколько минутъ онъ опять началъ тосковать, спрашивая:—

(*) Т. Гр. умеръ въ домѣ академіи художествъ, въ своей мастерской. Постель его стояла на антресоль.

скоро ли прїѣдетъ докторъ. Сравнительно, ему было въ это время лучше. Когда остался у него одинъ В. М. Л., Тарасъ Григорьевичъ началъ говорить, какъ бы хотѣлось ему побывать на родинѣ, и что весной поѣдетъ онъ въ Украину... Ободря больного, В. М. Л. приглашалъ его сдѣлать поѣздки вмѣстѣ съ нимъ въ южныя губерніи. Тарасъ Гр. слушалъ съ удовольствіемъ, охотно соглашался, замѣчая, что родной воздухъ возстановитъ его здоровье: *«Отъ якъ бы до-дому, тамъ бы я може одужавъ»*. Нѣсколько разъ повторялъ онъ, какъ не хочется ему умирать. Въ это время г. Бари опять посѣтилъ больного, нашелъ его въ удовлетворительномъ положеніи и совѣтовалъ продолжать прописанныя средства. Больного оставили видимо успокоеннымъ.

«Въ 6 часовъ прїѣхалъ одинъ изъ друзей покойнаго съ докторомъ П. А. Круневичемъ. Больной былъ опять въ трудномъ положеніи. Онъ съ усиленіемъ отвѣчалъ на вопросы доктора и, казалось, сознавалъ уже безнадежность своего положенія.

«Къ 9 часамъ прїѣхали снова гг. Бари и Круневичъ. Они еще разъ выслушали грудь больного: вода продолжала наполнять легкія. Для облегченія страданій, поставили другую мушку. Вслѣдъ за симъ, больной получилъ вторую поздравительную депешу, изъ Полтавы: «Батьку! Полтавці поздравляютъ любого кобзаря съ именинами и просятъ: утни, батьку, орле сизий! Полтавская громада». Выслушавъ ее, больной сказалъ: *спасибі, що не забувають*. Денеша, видимо, обрадовала его. Затѣмъ доктора сошли внизъ. Оставшимся при немъ друзьямъ Т. Гр. сказалъ: *чи не засну я, — возьми огонь!* Но минутъ черезъ пять онъ отозвался: *хто тамъ?* и когда на зовъ его явились, то онъ просилъ воротить г. Бари и сказалъ ему: *у меня опять начинается пароксизмъ: какъ бы оставитъ его!* Положили на руки горчишники.

«Въ половинѣ 11-го, Тараса Григорьевича посѣтилъ М. М. Л. съ другимъ прїятелемъ; они нашли больного сидящимъ на кровати безъ огня; ему было очень тяжело. На замѣчаніе М. М. Л., что, можетъ быть, они его стѣсняютъ, Т. Гр. отвѣчалъ: *и справди такъ; мині хочетья говорити, а говорить трудно*. Его оставили одного.

«Почти всю ночь провелъ онъ сидя на кровати, упершись въ нее руками: боль въ груди не позволяла ему лечь. Онъ то зажигалъ, то тушилъ свѣчу, но къ людямъ, бывшимъ внизу, не отзывался.

«Въ 5 часовъ, онъ попросилъ оставленнаго при немъ М. М. Л. слугу сдѣлать чай и выпилъ стаканъ со сливками. *Убери же ты теперь здѣсь*, сказалъ Т. Гр. слугѣ, *а я сойду внизъ*.

»Сомель Т. Гр. въ мастескую, охнулъ, упалъ, и—въ половинѣ 6-го—нашего дорогаго, роднаго поэта не стало!...»

Изъ бѣдной комнатки покойнаго распространялась страшная вѣсть по Академіи,—разливалась далѣе, далѣе, и пошла, по городу, отыскивая друзей и братій, каждому нанося рану въ сердце.

28-го февраля, утромъ, была похоронна и ѣднія. Тяжело, невыносимо—мучительно было прощанье, но, не смотря на то, какое-то отрадное чувство и свѣжесть вѣяли на душу. Храмъ былъ полонъ. Всѣ соединились братски въ одну печаль, въ одно воздыханіе. Благоговѣніе къ покойному и ненарушимая тишина были кругомъ. Тутъ не было лицемѣрія: непритворная любовь и уваженіе къ Шевченку крѣпко сдружили насъ.

Невозвратимая утрата сѣдала тоской, давила грудь свинцомъ. Печальные и сраженные горемъ приближались мы, одинъ за другимъ, ко гробу, чтобъ надъ свѣжимъ еще тѣломъ усопшаго высказать его заслугу. Каждый и плакалъ и радовался, слушая публичную оцѣнку поэта-человѣка. Каждое сказанное слово былъ готовъ каждый изъ насъ повторить громко,—оно намъ всею принадлежало.

Мы помѣстимъ эти надгробныя слова безъ измѣненія и въ томъ порядкѣ, какъ они произносились. Пусть они напоминаютъ тотъ грустный день, въ который такъ единодушно, такъ благородно, выразились и любовь и уваженіе къ покойному Тарасу Григорьевичу.

СЛОВА НАДЪ ГРОБОМЪ ШЕВЧЕНКА.

I,

П. А. КУЛИША.

Немає зъ насъ ні одного достойного прорекції рідне українське слово надъ домовиною Шевченка: уся сила и вся краса нашої мови тільки ёму одному одкрилася. А все жъ ми черезъ ёго маємо велике й дороге намъ право—оглашати ріднимъ українськимъ словомъ сю далёку зѣмлю.

Такий поэтъ, якъ Шевченко, не однимъ Українцямъ рідний. Дѣбъ вінъ не вмеръ на великому Славянському мірові, чи въ Сербіи, чи въ Болгаріи, чи въ Чехахъ, — всюди вінъ бувъ би міжъ своїми.

Боявся еси, Тарасе, що впрешь на чужині, між чужими людьми. Отъ-же, ні! Посередь рідної великої семі спочивъ ти одпочинкомъ вічнимъ. Ні въ кого зъ Українцівъ не було такої семі, якъ у тебе; нікого такъ якъ тебе на той світъ не провоза́ли. Були въ насъ на Україні великі во́ни, були великі правітели, а ти ставъ вище всіхъ їхъ, и семья рідна въ тебе найбільша. Ти бо, Тарасе, вчивъ насъ не людей изъ сего світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчивъ насъ правди святої животворящої. Отъ за сю-то науку зібралися до тебе усіхъ язиківъ люде, якъ діти до рідного ба́тька; черезъ сю твою науку ставъ ти всімъ імъ рідний, и провоза́ють тебе на той світъ съ плачѣмъ и жа́лемъ великимъ. Дякуємо Бо́гу свято́му, що живемо не въ такий вікъ, що за сло́во правди людей на хрестахъ распина́ли, або на кострахъ палили. Не въ катако́мбахъ, не въ верте́пахъ зібралися ми славити великого чоловіка за єго науку праведну: зібралися ми середь білого дня, середь столиці великої, и всією громадою складаємо єму нашу щіру дяку за єго животворне сло́во!

Ра́дуйся жъ, Тарасе, що спочивъ ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій Слав'янщині—и не чужі люде тебе хова́ють, бо всяка добра и розу́мна душа—тобі рідна. Бажа́въ еси, Тарасе, щобъ тебе поховали надъ Дніпро́мъ—славу́томъ: ти жъ бо єго любивъ и малюва́въ и го́лосно просла́вивъ. Маємо въ Бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Б́удешъ лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі сла́вного Дніпра, ти жъ бо єго им'я зъ своїмъ им'ямъ на віки з'єдна́чивъ... Ще жъ ти намъ зоста́вивъ оди́нъ завітъ, Тарасе. Ти говоривъ своїй непорочній му́зі:

Ми не лука́вили зъ тобою,

Ми про́сти йшли,—у насъ нема́

Зерна непра́вди за собою...

Великий и святий завітъ! Будь же, Тарасе, пе́вень, що ми єго соблюдемо и ніколи не звернемо зъ доро́ги, що ти намъ проложивъ еси. Коли жъ не стане въ насъ снаги твоїмъ слідо́мъ простува́ти, коли не можна б́уде намъ, такъ якъ ти, безтре́петно святу́ю правду глаго́лати; то лу́чче ми мовча́тимемъ, — и нехай одні твої великі речі говорять лю́дямъ во віки и віки чи́сту, немішану правду!

II.

В. М. БѢЛОЗЕРСКАГО. (*)

Обі́звемось до тебе, ба́тьку іще разъ нашою рідною матерпю мовою, що нею ти проспівавъ, на всю Україну, свої думи про-

(*) Рѣчь эта была произнесена не вполне.

рочи, що нею розважавъ некучу тугу свого чистого серця и ливъ у наші душі огонь святий. Підіймемъ до тебе свою тиху немощну річъ; рідна та щира, самимъ серцемъ проказана, дійде вона до тебе: ти и мертвий її почувешъ.

Чи жь справді замовкь ти на віки? . . . Замовкь — и сумно стало округи насъ; здалось намъ, що найкраща, найголосніша струна нашого серця разомъ порвалася у грудяхъ, — що не стало поради вірної — батька у дітей, нема крилâ широкого прикрити и зогріти сиротъ... Такъ намъ здавалось, — а теперъ ми вже неймемо тому віри: бо не замовкне во віки твій голосъ міжъ нашимъ народомъ: мовъ луна неперестання, отдаватиметься вінъ и намъ и насчадкамъ нашимъ, поки не замре у синівъ України ширее серце, поки намъ миле ріднее слово и громадське добро... За твоімъ лѣтомъ и ми полетіли — и вже не сгорнемо крилъ: підіймемось разъ и вдруге; будемо летіти якъ той голубъ Ноївъ, поки не знайдемо свого пристанища.

Хто жь ти такий, що такъ орудувавъ нами за життя свого, и правишъ душею нашою и зъ сії труни тісної? На що ти живъ у світі? чомъ не затерла тебе гіркая доля, якъ передъ тобою и за тобою позатирала вона чимало братівъ нашихъ убогихъ и безталанихъ? . . . Теперъ, зрозуміли и свої и чужі, на що здався твій вікъ недовгий. Душа душу чує; почувла душа наша, за кого ти туживъ, за кого журився и побивався якъ осужений, за кого серце твоє любяче не знало упокою ніколи, и лило гарячі братні слѣзи. Въ тихъ теплихъ слѣзахъ твоїхъ були людські слѣзи: угадавъ ти въ когô болить и що болить — и все розказавъ світу. Ти ввесь у твоїхъ пісняхъ прозорихъ и потужнихъ, якъ філія на морі; ввесь изъ твоїмъ серцемъ високимъ, кипучимъ и ніжнимъ, изъ твоею вічнію тугою за долю людську. Твої пісні — високе слово правди и любови — не для самого тільки твого народу.

Бачъ, скільки зібралось доброго люду коло тебе. Різнихъ батьківъ и різнихъ язиківъ, а всі якъ брати тобі рідні, бо ти всімъ жадавъ добра и правди, а для себе дождавъ — тільки тісної могили. Убога чужа хатина, старенька одежина — отъ усе, що скористувавъ ти своїмъ життямъ гіркимъ. «Тільки ёго й доли, що рано заснувъ»...

«Ми не лукавили зъ тобою,» мовлявъ ти до своєї долі: «ми просто йшли: у насъ нема зерна неправди за собою». Отсежъ и твоя слава вічна и скорбъ найдорогший: сѣго вже ніщо и ніхто не одбере відъ тебе. Оце жь и твій завітъ, для насъ, для твоїхъ синівъ-Українцівъ. Якъ доживемо ми до того, що й объ насъ люде скажуть: «у васъ нема зерна неправди за собою», — оттогді настане тобі праведна наша дяка, и зъ чистихъ ділъ нашихъ спорядитея тобі віковичний пам'ятникъ. — А поки-що — оддыхай, батьку, по твоїмъ життю тяжкимъ, а насъ, молодшихъ, благослови на неустанну роботу для добра України и всѣго світу! —

III.

Н. И. КОСТОМАРОВА.

Смертный одръ усопшаго поэта не окружали ни родные, ни жена ни дѣти. Одинока была его смерть, напоминавшая украинскую пѣсню:

Ой, загинула козацькая головонька
Безъ роду—родини,
Безъ вірної дружини.

Но гробъ его теперь окруженъ не чужими. Поэтъ не остался чуждымъ и для Великорусскаго племени, которое воспитало его, оцѣнило и пріютило въ послѣдніе дни его, послѣ долгихъ житейскихъ страданій. На его закатъ блеснула прощальною улыбкою любовь,— не женская любовь, часто измѣнчивая и лукавая, а безкорыстная, святая любовь душъ, способныхъ понимать изящное.

Такова сила поэзій! Въ какой бы исключительной формѣ ни проявлялась она, какъ бы тѣсно ни соединялась она съ народностью и мѣстностью, — ея общечеловѣческій смыслъ не можетъ укрыться и сдѣлается общимъ достояніемъ.

Шевченко не былъ только поэтомъ для Украины: онъ — поэтъ сельскаго народа, воспитавшій въ себѣ поэтическое вдохновеніе его существомъ, и передававшій его образованному міру въ прекрасныхъ безыскусственныхъ образахъ, добытыхъ имъ изъ сокровищницы своей богатой природы.

Простимся съ дорогимъ поэтомъ словами украинской думы:

Слава твоя не вмере, не поляже!
Буде слава славна
Поміжъ козаками,
Поміжъ друзями,
Поміжъ рицарями,
Поміжъ добримъ молодцями!
Утверди, Боже, люду Руського,
Народу Християнського,
Зъ черню Дніпровою, Низовою,
На многи літа,
До конца віка!

IV.

В. Ю. ХОРОШЕВСКАГО. (*)

Niech też Polskie słowo, krótkie ale serdeczne, zabrmi przy twojej trumnie, zacny Rusiński wieszczu! Tyś kochał swój kraj ojczysty, swój Dniepr siny, swój lud siermiężny, tyś tego ludu był dzielnyim śpiewakiem; na łzę jego tyś zawsze łzą odpowiadał — cześć tobie! Tyś pono nie lubił Polaków, ale tę niechęć ku nim sprawiły w tobie dawne ich błędy, z których na lud twój, przez ciebie gorąco umiłowany, wielkie spłynęły cierpienia; więc tej niechęci przyczyna w tém leży:

«Żeś kochał wielu, żeś kochał wiele.»

Niechże przy twojej trumnie wszelkie umilkną wyrzuty, niech tylko serdeczne brzmi słowo: cześć tobie! Za błędy ojców nie odpowiadają synowie; nie poruszajmy więc tutaj starych waśni dawno upłynionej przeszłości; powiedzmy raczej przy tych zwłokach braterskie „kochajmy się!“

Oby śmierć twoja, zacny Tarasie, i ten uroczysty a smutny obrzęd twojego pogrzebu, nowego życia były początkiem! Oby na twój trumnie kilka przynajmniej nienawiści ustało, i oby ten mały początek zradzał w przyszłości coraz więcej wzajemnego zrozumienia się, braterstwa i dawnych krzywd zapomnienia, jak małe ziarno do ziemi wrzucone obfity plon zradza. Byłby to najpiękniejszy wieniec na cześć twoją i najwspanialszy tobie pomnik, Tarasie!

Пусть также и Польское слово, короткое, но сердечное раздастся у твоего гроба, достойный поэт Русинский! Ты любил свой край родной, свой Днѣпръ синий, свой народъ сермяжный; ты былъ мощнымъ пѣвцомъ этого народа; на слезы его ты всегда отвѣчалъ слезами. Честь же тебѣ, достойный Тарасъ, честь тебѣ! Ты не любилъ Поляковъ, но нелюбве твое къ нимъ произошло въ тебѣ въ слѣдствіе ихъ давнихъ заблужденій, которыя низвели ниспавшія на народъ пламенно тобою любимый, большіи страданія. ... Нелюбья твоего причинены въ томъ,

«Что ты любилъ многихъ, что ты любилъ много!»

Но пусть у твоего гроба умолкнутъ всякіе упреки, пусть здѣсь слышится одно сердечное слово: честь тебѣ!

За ошибки отцовъ не отвѣчаютъ ихъ дѣти, не станемъ же вспоминать здѣсь про старыя ссоры давно-минувшаго, а скажемъ лучше братское: «любимъ другъ друга!» О, если бы твоя смерть, почтенный Тарасъ, и этотъ торжественно-печальный обрядъ были началомъ новой жизни! О, если бы на твоей могилѣ умолкло хоть нѣсколько ненавистей, если бы это начало повело въ будущемъ къ постепенному взаимному, братскому уразумѣнію и къ забвенію давнихъ неправдъ, и принесло какъ зернышко, брошенное въ землю, обильный плодъ! Это былъ бы твой прекраснѣйшій вѣнецъ и величественнѣйшій памятникъ!

(*) Съ большимъ удовольствіемъ и признательностью помѣщаемъ здѣсь эту превосходную, благородную рѣчь. Она показала, что нашъ народный поэтъ внушалъ чувства справедливости соплеменникамъ нашимъ, возвышающимся надъ предразсудками.

V.

А. С. ЧУЖБИНСКАГО.

Не въ стѣну, не на могилі—
 Надъ Дніпромъ широкимъ—
 Ти заснувь еси, Кобзарю,
 Вічнимъ сномъ глибокимъ.

Надъ Неввою, підъ снігами,
 При похмурнімъ сонці,
 Ти полігъ еси, мій друже,
 На чужій сторонці.

У головахъ не посадыть
 Червону калину,
 Не привіта соловейко.
 Твою домовину...

Не закуе и зозуля
 Де-небудъ въ куточку,
 У цвітучімъ та пахучімъ
 Вишневімъ садочку...

Кругъ тебѣ чужа-чужина...
 Та не чужі люде:
 Ї кому тебе оплакать,
 Ї—и довго буде.

Покоління поколінню
 Объ тобі розкаже,
 И твоя, Кобзарю, слава
 Не вмере, не поляже!

VI.

П. Н. ТАВОЛГИ.

Плячте очі, виливайте
 До слѣзини, до росини;—
 Боже ти мій! Яка сила
 Пішла въ домовину...

Се той лежить, що не треба
Було ёму злата;
Се той, що душу й тіло 'давъ,
Безъ плати, за брата;
І піснею сивий голубъ
Гувъ по Україні,
Бився крильми объ могили—
Святіі руїни;
То полине по садочкахъ—
Жалібно застогне
Зъ дівчиною, що одъ зради,
Якъ билина сохне;
Зъ удивонькою потужить,
Де дітокъ, якъ бобу,
Кричать: »хліба!«—а тутъ нема...
Хоть ізъ мосу въ воду!
Комужъ діло?—безталаннимъ
Все чужій люди;
А вінъ усімъ братікъ рідний,
Всіхъ приймавъ на груди,
І бідоту і всю въ злоти
Та гіркую долю,
Що позичинее лихо
Не дає покою.
Въ пісні его—янголь плаче
Про людську недолу,
Кожну душу пригортає,
Якъ матуся доню;
Да такъ щиро, та прихильно
Зъ безталаннимъ тужить,
Що і кам'янее серце
Ростопить, порушить.

Не въ хоремахъ, не въ роскошахъ
Смерть тебе постигла:—
У хатині орелъ сизий
Склавъ широкі крила;
Дві свитіни красять стіни,
Да і то старенькі,
Плахоткою сестриною
Зап'яті гарненько,—
Тільки всього!...

Ой не тільки—дивись скільки
Зібралоя люду

Різнихъ батьківъ і языківъ...
Зовуть тебе къ сѣду!
Щожъ ви плачете, панове?
Судіте! судіте!
Про діла его громадї
Голосно скажіте;
Скажіте, якъ туживъ вінъ щодень
За тими хто плаче,
Якъ гримівъ звонами правди,
Якъ щире, козаче,
Серце ёго пало всеюди
Божою росю,—
І прийшли ви еднатись зъ нимъ
Чистою слёзою!

Слѣзи сїї дощѣмъ теплимъ
Кануть въ Україні,
Розіллютця річеньками
І довго тектимуть.
Ізъ нихъ туманецъ, що-ранку,
На легенькихъ крилахъ
Буде летіть, нести росу
На твою могилу.
І ростіме та могила
Все въ гору, да въ гору
Широкая, та пишная—
Буде їй простору!..
Може злетіишъ ти, нашъ любий,
На яснихъ промінняхъ,
На могилу, щобъ глянути
Генъ! на Україну.
Може ўзришъ: край веселий,
Пісня по всімъ полю
Про Тараса—і забудешъ
Свою гірку долю.

Гробъ не закрывали. Всякій спѣшивъ сорвать на память листъ съ лавровыхъ вѣнковъ, положенныхъ почитателями и почитательницами високаго таланта и дѣлился этою послѣднею земною памятью. Гробъ несли безъ крышки до самой могилы; траурныя дроги ѣхали порожнія. Тихо, мирно шла густая толпа, наполняя всю улицу. Въ это время посыпалъ частый снѣгъ... «*Се діти послали зъ України свої слѣзи по батькові*», сказала одна Украинка.

Въ послѣдній разъ раздалась «вѣчная память»; гробъ опустили въ могилу; разошелся причетъ церковный; наступила совершенная тишина на полчаса: гробъ запаивали въ свинцовый ящикъ.

Здѣсь опять были сказаны рѣчи, которыя мы помѣщаемъ по порядку:

VII.

РІДНЕ СЛОВО О. А. ХАРТАХАЯ.

Чи мало зъ чимъ рівняли жисть чоловіка на сімъ грішнімъ світі! рівняли її зъ каюкомъ, що плава по силѣмъ морю, рівняли її зъ банькою на воді... свята правда! схопився вітеръ, зірвалась буря, пішла горами хвиля... и баньці и каюкові—капуть. Рівняли її зъ блиною у полі, зъ високимъ деревомъ, котрому черви коріння точуть, и багацько де-зъ-чимъ рівняли... а я вже не став! — Серце щемить, душа болить, волосся на голові дибомъ стоять; сумно, страшно, якъ питаєшъ себе—«що ти и чого живешъ»?

Усі люде виринають на світъ Божій, якъ и жодний, та не всімъ, якъ дѣ-кому, доля придалась. Доля, мовъ п'яний чоловікъ, що по ярмарку зъ пляшкою ходє; частує всякого, хто на вічі попавъ: иншого до-верху налле, другому тільки чарку піднесе, а третєго и овсїе обмене,—якъ лихоманка, не розбіра на кого наскіпаться: чоловікъ чи панъ—їй все однаково. Вона не зазира нікому ні въ голову, ні въ душу, ні въ серце. Инший до пяти ліківъ не тямє, — душа якъ вівця надъ сіномъ,—зъ старцівъ сорочку лує, жуківъ безвиннихъ ногами топче,—а вона до єго льне и коржі зъ саломъ въ зуби тичє. Одинъ, для своєї користи, радъ усю громаду у старці пустить: вона єго шанує. А инший, (бодай не казать!) самъ про себе и думати не думає, не порива очей ні на срібло, ні на золото; єго користь—правда свята, єго щастя—діло добре: того й не добача, або ще и напуститця на єго, неначє їй правда єго у поперець лягла: мучє єго, вьянє, зъ нігъ валяє, ганя єго по світу, якъ ловець бирюка по-полю, не зна дє єму смерть подіять; заженє єго у такі края, куди воронъ и кістки не занісѣ-би. Заженє—бо силу має. Доля орудує чоловікомъ, якъ швець шиломъ: куди ввіткнє, туди й лизь; якъ добрий козакъ конемъ:—куди п'аня туди їди. Правди у неї на шага не зберетця:

«Тому вона запродує
Відъ краю до краю,
А другому оставляє
Те, дє заховать!»

Подякуємъ Богові, що вінъ не давъ намъ знати, що насъ жде за горами! бо якъ-би чоловікъ знавъ, дѣ ёго кості положуть, — не захотівъ би довго жити!

Сумно и страшно вимовить: «Тарасъ Григоровичъ умеръ!» а ще страшніше сказати: »На чужій чужині!« Україно, мати наша! дѣ твоя утіха, дѣ вітає и щѣ теперъ робе?.. Зомліли ніженьки, що по світу носили, зложились рученьки, що тобі служили, закрились карі очі, що на тебе, любуючи й сумуючи, гляділи, минулися думи и пісні! Переставъ твій Тарасъ слѣзи лити, стомився, заснути зхотівъ. Матінко наша, Україно, стени наші, могили, Дніпръ широкий, небо наше сине! хто вамъ пісню заспіваетъ и про васъ загадасть! хто васъ такъ щиро любитиме и за васъ душу положить! Тарасъ Григоровичъ—у труні, снаряжений на той світъ! Затихъ и замовкъ нашъ соловейко на віки! Україно, Україно! дѣ твій синъ вірний? Мова Українська! дѣ твій батько, що тебе такъ шанувавъ, що черезъ ёго и тебе ще більше поважати стали. Надумався, наплакався, та й годі сказавъ: тісно ёму було на сімъ світі вінъ ёго й покинувъ....

Довго тебе, тату, на Україну вижидали; якъ дощичку маевого ждали,—теперъ перестануть! Якъ сонечко ясне, що зъ-за чорнихъ хмаръ визирає, показувався ти на рідній землі, та не довго въ ій вітавъ усе тебе доля на чужину заклікала—и очі на чужині закрила, въ чужій землі, въ чужій труні тіло поховала. Спийжъ, тату, поки правда зъ кривдою силу мірять буде, поки правда запанує на світі!..

VIII.

Н. С. КУРОЧКИНА.

Еще одна могила раскрылась передъ нами! Еще одна чистая, честная, свѣтлая личность оставила насъ; еще одинъ человекъ, принадлежавшій къ высокой семьѣ избранныхъ, высказавшихъ за народъ самыя свѣтлыя его вѣрованія, угадавший самыя заветныя его желанія и передавший все это неумирающимъ словомъ, — окончилъ горькую жизнь свою, исполненную борьбы за убѣжденія и всякаго рода страданій.... Вся его жизнь была рядомъ испытаний; едва подъ конецъ ему улыбнулось счастье: онъ видѣлъ начало того общественнаго дѣла, къ которому стремился всей душой.... Не дожилъ онъ до осуществленія тѣхъ началъ, распространенію которыхъ способствовалъ своими пѣснями.... Но не будемте горевать объ этомъ... не о многихъ можно сказать какъ объ немъ: онъ сдѣлалъ въ жизни свое дѣло!

Счастье въ жизни было не для него,—его ждетъ другое, посмертное счастье—слава....

IX. (*)

ПЕРМИТЯНИНА ЮЖАКОВА.

Спи, страдалецъ, несчастный другъ бѣднаго народа! Не видалъ ты ясныхъ дней въ своей жизни, потому что туманомъ покрыта была Украина!—Но ты уснулъ на зарѣ свѣтлаго яснаго дня, въ виду земли обѣтованной.

Пѣсня старой твоей родины воскресла въ тебѣ и не умереть!—Твой Кобзарь будетъ гулять по ней за тебя и, какъ правнукъ твоего дѣда, расскажетъ *про даяню долю України!*

X.

П. П. ЧУБИНСКАГО.

Еще одна потеря въ Славянскомъ мірѣ; еще одна могила на Славянскомъ кладбищѣ.

Угасъ великій поэтъ, угасъ человѣкъ, у котораго *не было зерна неправды за собою*. Но не потеряется это свѣтило посреди тѣней... Сравнивается его могила—но его грустное существованіе, его *словъ слѣзы* не погибнуть и далекіе потомки скажутъ о немъ: *не даромъ вінъ на свѣтъ родився, свою Україну любивъ!*

Прибодимъ еще нѣсколько симпатическихъ стиховъ неизвѣстнаго *Псковича*:

XI.

Еще прекрасная скатилася звѣзда,

Еще могучая одна угасла сила!...

Нашъ милый братъ, ты ль насъ покинулъ навсегда?...

Украина своего поэта схоронила...

(*) Эта, и слѣдующія рѣчи, не были произнесены.

Исхить же ты изъ сѣверныхъ болотъ
 Священный прахъ поэта,— и въ землѣ родной,
 Въ виду степей своихъ привольныхъ и цвѣтушихъ,
 На берегу Днѣпра широкаго, сокрой...
 То было пламенной мечтой поэта
 И не нарушишь ты высокаго завѣта,

Разстались съ могилой только въ 5 часовъ вечера.

Тишина, скромность, общая грусть при погребеніи,—поднимали въ душѣ воспоминанья родныхъ украинскихъ похоронъ. Волненье чувствъ едва сдерживалось; украинки готовы были разразиться роднымъ плачемъ. Тянуло разстаться съ покойникомъ по-своему, хотѣлось оплакивать съ причитаньемъ, *голосить*. Казалось, духъ Шевченка утѣшился бы этими поэтическими рыданьями своихъ землячекъ. Этотъ порывъ въ украинкахъ былъ бы естественъ; незнакомыя лица замыкали имъ уста. Здѣсь, намъ кажется, мѣсто этому плачу. Пусть онъ выскажется, пусть огласитъ могилу—и дойдетъ на родину.

ГОЛОСІННЯ УКРАЇНОКЪ.

I.

»Чого ти такъ задумався—загадався, нашъ батьку рідний! яка важка дѣла обняла твою головоньку? Кому ти урочаєшь вдову—Україну и дітокъ своїхъ? Хто їхъ догляне, хто привітає, якъ ти, нашъ голубе?! Хто замовить намъ такє тепле и шире слово, якъ твої святі душі намъ оповідала!...

Бже!... Розвивютьца садочки—а тебе, мій голубе, и не буде! Защебече соловейко, закує зозуля— а тебе, нашъ жалібнику, и не почуємъ....

Зъ якої жъ стороні тебе, наше сонце, вітати? їсти и пити не будемо—тебе, сирітській нашъ батеньку, будемо виглядати....

Хто жъ промовить до насъ душею, хто тихимъ своїмъ словомъ зжене тугу зъ нашого серця?... Ти у насъ бувъ старший одъ усіхъ, а якъ заговоришъ, то, мовъ, найменший братъ. Річъ твої тиха, а коріла собі всю Україну!...

Не треба тобі ні ріднихъ, ні хрещенихъ дітокъ, щобъ одпокутовать тобі містечко на тімъ світі: ти самъ собі спокитувавъ страждучи по темнихъ братахъ своїхъ!... Не оглянувшись ми, якъ ти уже й рушивъ на Божу дорогу... мовъ зоря вечірняя покотилася—замаячила—геть, и—згасла!

И жулана на тебе, якъ слідъ, не вложили, шапки зъ квіткою,

якъ поводитця, не спорядили! бояръ, світилокъ не скликали, всѣго поїзда твого краснаго великого не зібрали. *Весілля ти не мавъ и счастья не знавъ.*

Чи зналижъ ми, що ти на годиночку у насъ? »Оттѣкъ и тѣкъ,« кажешъ, »дѣтки, робить...« а самъ уже и у Божого порога...

Якъ згадаю тебе, мій старший боярине, що ти й на моему весіллі співавъ—промовлявъ и мене рідному слову вчивъ, то тѣкъ и замліе мое серце!... Ніколи вже не буде ему спочинку, хіба на годиноньку, якъ паде на ёго живущая—цілющая роса—твоя пісня, и радісно и болѣзно змішаютьца мої вірні слѣзи зъ твоїми чистими святими слѣзами. Сповнивъ ти наше серце якимсь огнемъ неугасимимъ,—бажаєтця любити и любити...

Скільки дівочихъ очей умиєтця по тобі слѣзою!... Поллютця вони по всій Україні, якъ почують, що ти, орле нашъ, покинувъ гніздо своє, дітокъ своїхъ, навіки. Скільки сиріть—покритокъ закуе зозуленьками по батькові, заступнику, оборонцю своєму!

Пакажи—жъ и моеї матері,—сонечку моему, що зайшло одъ мене,—и батьку моему рідному: нехай виглядають и мене за тобою... Доки вже мені тутъ пробуватись, даремне землю вѣжити, хлібъ чужий заїдати да близькихъ серцю слізьми провожати!

Який же ти у мене дорогий бувъ да хороший? а що я тобі угодного вдіяла! такѣ вже моє безталання...

Якъ згадаю, що твою головоньку весною калина не затинить, сонечко наше тепленьке не пригріє, соловейко не защебече надъ тобою, горлички, зозульки весною не прилетять, здаї дівчата веснянокъ не заспівають, запашними зіллями, м'ятою, васильками, барвінкомъ, могили не вкриють своїми дівочькими чистими слѣзами и не зросять... то ажъ серденько мое мре, въ душі холоде!...

Скільки ти намъ одради давъ, а ми тобі...! Коли-бъ була знала, що ти несподіванно такъ насъ покинешъ, ябъ стояла підъ твоїмъ порогомъ на—вколішкахъ, квила-бъ, молила-бъ, слѣзами-бъ его обмила, щобъ ти, мій незабутий, сподобивъ мене почутъ ище разъ твое тихе, благословѣнне, слово!...

II

Мій братіку, мій голубоньку!.. мій братіку, мій лебедоньку!.. Мій братіку, мій соколе!.. мій братіку, мой утіхо!..

Кому ти насъ уручаєшъ? И чого ти на насъ розсѣрдився?.. Чи ми тобі що-такѣ зробили, чи ми тобі що заподіяли, що насъ ти покидаєшъ?.. Прости менѣ, мій братіку, прости менѣ, мій голубоньку!.. Тільки въ насъ було утіхи, тільки въ насъ було одради, що ти, нашъ голубъ сівий!... Мій братіку, мій голубоньку... мій братіку, мій сокілоньку!... Куди ти одъ насъ відлітаєшъ?.. То вже наші стѣжеч-

ки, наші доріженьки заростуть, де ми тебе виглядали, де ми тебе визирали!.. Мій братіку, мій голубе сівий!.. Хто насъ буде научати, хто насъ буде поражати!.. Да вже для насъ вь світі правди не буде лучче відь тебе!.. Мій братіку, мій голубоньку!.. Нікого жь намъ теперъ буде виглядати! Нікого намъ теперъ буде вижидати... Та ми було підемо, та ми було дивимось... а якъ побачимо, що мріє, до ми думаємъ—се ти! Наше сэрце, наша душа у тобі!

Та й устань, мій братіку! та й устань, мій голубоньку! да й подивися, якъ у тебе багачько гостей понаходило!... Твої дружкі, твої світільки прийшли до тебе... мій братіку, мій голубе!... Якé жь у тебе весілья смутнé та невесéле! Які твої світільки п дружки смутні та невесéли!... Устань же, порадь же їх!... Встань порадь же насъ, якъ імъ коники сідлати?... Да вже-жь імъ коники не сідлати, та вже рушники не давати!

Мій братіку, мій голубоньку!.. відкіля тебе виглядати! відкіля тебе визирати! Чи зь пісківъ, чи зь долинъ, чи зь ширóкихъ українъ?...

Коли намъ сподіватись тебе? Чи кь Різдвѣ, чи кь Великодню, чи кь Святій—Неділоньці?... Кь Різдвѣ снігомъ занесé, якъ Великодню водою залле, кь Святій—Неділонці травóю заростé!... Чи кь Миколи? — да й миколи, мійбратіку, мій голубоньку, мій со́коле сівий!...

Якъ будуть пташки щебетати, я б́уду свого братіка виглядати. Якъ буде зоз́уля ковати, я б́уду свого братіка дожидати.... Уже-жь зоз́уля куé—ранкуé, да и ніхто зоз́улі не чуé!... Мій братіку, мій голубе! мій братіку, мій со́коле ясний!...

Мій братіку, мій голубе!.. Да кланайся мойй матінці, да кланайся мойй голубоньці низькимъ поклóномъ та вірнимъ слóвомъ... щобъ насъ не забувала!

Моя матінко, мой голубонько! мой матінко, мой порадонько! мой матінко, мой зоз́уленько!... И на—щó ви викликаете ёго до себе!... и чому́ ви намъ ёго не оставляете на потіху!?. Мой матінко, мой голубонько!.. Да й стрічайте ёго да й познавайте ёго!—свого сина со́кола! Вінъ несé до васъ вісточку одь насъ, біднихъ спріточок!..

Приймайте ёго, пригортайте до себе!...

Прощай, мій братіку! прощай, мій со́клоньку!..

Могила Шевченка находится на Смоленскомъ кладбищѣ, на томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ иногда сиживалъ и задумывался покойникъ. Онъ даже рисовалъ это мѣсто.

Прощай, мой дорогой! какъ теперь вижу тебя—съ опущенною внизъ головою, руки вь карманы, глаза всегда грустные....

Выпущенный на волю, Шевченко ѣхалъ на пароходѣ и три ночи

не смыкалъ глазъ. Оставивъ въ Астрахани свой наемный чуланъ, Шевченко отдыхалъ въ дорогѣ; онъ былъ успокоенъ дружескимъ человеческимъ пріемомъ пароходной публики, отъ котораго давно отвыкъ. Въ своемъ дневникѣ онъ писалъ: «Всѣ такъ дружески-просты, такъ внимательны, что я отъ избытка восторга не знаю что съ собою дѣлать и, разумѣется, только бѣгаю взадъ и впередъ по палубѣ, какъ школьникъ, вырвавшійся изъ школы. Теперь только я сознаю отвратительное вліяніе десяти лѣтъ, — и такой быстрый и неожиданный контрастъ мнѣ не даетъ еще войти въ себя. Простое человеческое обращеніе со мною, теперь мнѣ кажется чѣмъ-то сверхъестественнымъ, невѣроятнымъ». Душа его была сильно встревожена: знакомые мотивы, малѣйшее чувство, — потрясали его до глубины души. Три ночи на пароходѣ вольноотпущенный буфетчикъ игралъ на дурной скрипкѣ и Шевченко заслушивался его скорбныхъ, вопіющихъ звуковъ, и писалъ: «Три ночи этотъ вольноотпущенный чудотворецъ безвозмездно возноситъ мою душу къ творцу вѣчной красоты плѣнительными звуками своей скрипицы. Изъ этого инструмента онъ извлекаетъ волшебные звуки, въ особенности въ мазуркахъ Шопена. Я не наслушаюсь этихъ общеславянскихъ, сердечно, глубоко-унылыхъ пѣсень. Благодарю тебя, крѣпостнаго Паганини! Благодарю тебя мой случайный, мой благородный!....»

Ему даже не удалось дожидаться того радостнаго дня, когда миліоны народа вздохнули свободнѣе....

Что прибавить ко всему сказанному? Малороссы, Великороссіане, Поляки, мужчины, женщины, оплакали Шевченка. Оцѣнка частью сдѣлана, но вполнѣ оцѣнится поэтъ-художникъ не теперь. Полный разборъ его жизни требуетъ годоваго труда.

Онъ былъ живая пѣснь.... живая скорбь и плачъ. Онъ босыми ногами прошелъ по колючему терну; весь гнетъ вѣка палъ на его голову; покоя не было этому *вдовинѣму сыну*. Но иногда онъ возносился духомъ, пробуждалъ и зарождалъ, поддерживалъ и укрѣплялъ въ каждомъ — то пѣснью, то словомъ, то собственной жизнью — правду, и безграничную любовь къ *сіроми*.

Вышедъ изъ простаго народа, онъ не отворачивался отъ нищеты и сермяги — нѣтъ, напротивъ! — онъ и насъ обернулъ лицомъ къ народу, и заставилъ полюбить его и сочувствовать его скорби. Онъ шелъ *по-пéреду*, указывая и чистоту слова, и чистоту мысли, и чистоту жизни.

Какъ художникъ (въ прямомъ смыслѣ) онъ заслужилъ себѣ имя доброе и честное. И на этой дорогѣ онъ былъ одинъ изъ первыхъ обратившихся къ родному. Я напому его давній художественный трудъ: »Живописная Украина,« — потомъ множество другихъ рисунковъ, и особенно: »Блуднаго сына«. Въ народномъ искусствѣ ни у кого не высказалось столько сознанья, столько силы, какъ у него. Тогда, какъ другіе ловили прелесть, съ спокойнымъ духомъ писали мирный уголокъ, свадьбу, ярмарку и проч.,—его духъ волновался, страдалъ, и выливался горькими слезами, которыя потомъ обратились въ безпокойное негодованье, залитое желчью.

— Нѣкоторые, знающіе Шевченка—какъ поэта—слегка, упрекають его въ однообразіи. Упрекъ этотъ несправедливъ. Его поэзія была отголоскомъ жизни, однообразнымъ на столько, на сколько однообразна жизнь народа. Онъ слишкомъ глубоко чувствовалъ, слишкомъ былъ близокъ бездольной *голотѣ*. Крѣпостное горе всегда стояло передъ его глазами. Душа его нашла себѣ одно созвучіе, одно подобіе—народъ.... Слова его замирали на устахъ,—вырывались одни рыданія.

Я не бачу счастливаго—

Все плаче, все гине...

И радъ би я сховатися,

Аледѣ—не знаю.

Скризь неправда—де не гляну...

Серце вяне, засихає,

Замерзають слѣзи.....

И втомівсь я, одинікий,

На самій дорозі.

Оттакѣ-то! не здивуйте,

Що вірономъ кричу:

Хмара сонце заступила—

Я світа не бачу

— Жизнь Шевченка, вся вмѣстѣ взятая, есть пѣнь. Это—печальное, высоко-художественное произведеніе. Вырванный изъ народа, онъ представляетъ собою самый поэтический его образчикъ.

Добрый до наивности, теплый и любящій, онъ былъ твердъ, силенъ духомъ,—какъ идеаль его народа. Самыя предсмертныя муки не вырвали у него ни единого стона изъ груди. И тогда, когда онъ подавлялъ въ самомъ себѣ мучительныя боли сжимая зубы и выры-

вая зубами усы, въ немъ достало власти надъ собою, чтобъ съ улыбкой выговорить »спасибі«,—тѣмъ, которые объ немъ вспомнили вдали, на родинѣ.

Дружеское участіе оживило умирающаго. — Онъ отдалъ жизнь свою народу всецѣло и до смерти стоялъ у него на стражѣ, стремясь избавить его грамотой отъ нелѣпаго невѣжества и защищая отъ грозящаго ему насильственного просвѣщенія; трудовую свою копѣйку онъ отдавалъ на народъ. Съ какой радостью онъ встрѣтилъ первую Граматку Кулиша.—»Этотъ первый свободный лучъ свѣта, могущій проникнуть въ сдавленную крѣпостную голову!... Онъ былъ сила, сплавающая насъ съ народомъ. Онъ пробудилъ насъ къ новой жизни.

Замолкли его уста.... Смерть холодомъ легла на разумное широкое чело поэта. Несчастіе тѣшилось надъ нимъ. Развитіе его послужило ему только для горшаго уразумѣнія печальнаго своего существованія.

...Разрушительной силой смерти онъ отнять отъ насъ. Кто слѣдуетъ его чудную пѣснь...

Засыпана твоя могила.

....Въ кругъ тебя все могилы и двѣ дѣтскія могилы подлѣ... бѣдныя, безъ вѣнковъ, безъ крестовъ...

Мы дорожили каждымъ словомъ поэта при жизни; теперь — это святой долгъ cadaго. Пусть каждый припомнитъ что-нибудь, — все теперь дорого. Пусть каждый послужитъ листкомъ для его вѣнка. Теперь время собирать его многозначущее жизнеописаніе. Отъ него мы не услышимъ ничего. Онъ съ собою унесъ многое на что недоставало у него силы разсказать. Онъ старался забыть свою жизнь, онъ скрывалъ ее—отъ друзей и отъ враговъ.

...Заховаю змію люту
Коло свого сердца,
Щобъ вороги не бачили,
Якъ лихо сміетця...

... Нема ворогівъ у могили... Нѣтъ и не должно ихъ быть. Нео-тъ-кого скрывать печальныхъ дней Шевченка. Не въ смѣхъ они послужать, а составлять славу и честь человека.

Л. Жемчужниковъ.

5 Марта 1861 г.

THE SECRETARY OF THE
TREASURY
WASHINGTON
D. C.
JAN 10 1892
SIR
I HAVE THE HONOR TO ACKNOWLEDGE THE RECEIPT OF YOUR LETTER OF THE 8TH INSTANT IN REGARD TO THE MATTER OF THE
REVENUE DEPARTMENT
AND IN ANSWER TO ADVISE YOU THAT THE SAME HAS BEEN REFERRED TO THE APPROPRIATE OFFICIALS FOR THEIR CONSIDERATION
AND THAT A FINAL ANSWER WILL BE FURNISHED TO YOU AS SOON AS THE MATTER IS SETTLED
VERY RESPECTFULLY
YOURS
J. M. SMITH
SECRETARY OF THE TREASURY

КОБЗАРЬ.

VII.

Минають дні, минають ночі;
Минає літо; шелестить
Пожовкле лістя.... гаснуть очі;
Заснули думи, серце спить;
И все заснуло, — и не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи такъ по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь....

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Бóже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцемъ замірати,
И гнилою колодою
По світу валятись;
А дай жити — серцемъ жити
И Тебє хвалити,
И Твій світъ нерукотворний
И людєй любити...

Страшно впасти у кайдани,
Умірати въ неволі;
А ще гірше — спати, спати,

И спати на волі,
 И заснути на вікъ-віки,
 И сліду не кінуть
 Ніякого!.. однаково —
 Чи живъ, чи загинувъ....

Дóле, дé ти? дóле, дé ти?
 Немá ніякої!
 Коли дóброї жаль, Бóже,
 То дай злóі, злóі!...

VIII.

Не женіся на багатій, бо віжене зъ хати;
 Не женіся на ўбогій, бо не будешъ спати.
 Оженісь на вольній волі, на козацькій дóлі;
 Яка б́уде, така й б́уде, — чи гóла, то й гóла; —
 Та ніхтó не розважає, ніхтó не питає:
 Чогó боліть?и дé боліть? — самъ про тée знаєшъ.
 »У двóхъ«, кажуть, »и плакати — мовъ лéгше нинáче...«
 Брешуть люде, — лéгше плакати, якъ ніхтó не бачить...

IX.

Не завідуй багатому: багатий не має
 Ні приятні, ні любови, — вінъ все те наймає;
 Не завідуй могучому, бо тóй заставляє;
 Не завідуй и славному: славний дóбре знає;
 Що не ёго люде люблять, а ту тяжку славу,
 Що вінъ крóвью та слéзами вилле на забáву;
 И молоді якъ зійдутьця, то любо, та тихо,
 Якъ у раю, — а дивися: ворúшитця ліхо...
 Не завідуй же вікому, — дивись кругóмъ себе:
 Немá раю на всімъ світі, — хибá-що на небі?...

X.

Ой крикнули сірі гуси
Въ яру на ставу;
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не такъ слава, не такъ слава,
Якъ той поговірть,
Що заїздивъ козакъ зъ Січи
До вдови на двірть;
Вечеряли у світлиці,
Медъ, вино пили,
И въ кімнаті на кроваті
Спочити лягли...

Не минула слава тая —
Не марно пішла:
Удовиця у м'ясниці
Сіна привелала...
Вігодувала малого,
До школи 'дала,
А изъ школи ёго взівши,
Коня купила;
А коня ёму купивши,
Сідельце сама
Самімъ шовкомъ вишивала,
Злото́мъ окула;
Одягла ёго въ червоний
Въ жупанъ дорогий,
Посадила на коника:
»Глянте, ворогі!
Подивітесь!« — Та й повела
Коня до́вжъ села,
Та й привелала до обóзу —
Въ військо оддала...
А сама на прощу въ Київъ
Въ черниці пішла...

XI.

Чого мині тяжко? чого мині нудно?
 Чого серце плаче, ридає, кричить —
 Мов дитя голодне?... Серце моє трудне!
 Чого ти бажаєш? що в тебе болять?
 Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
 Засни, моє серце, навіки засни,
 Невкриті, голодне... а люд нависний
 Нехай скаженіє... закрій, серце, очі!...

XII.

Вітеръ в гаї нагинає
 Лозу и тополю,
 Лама дуба, котить полемъ
 Перекоті-поле...
 Такъ и доля: того лама,
 Того нагинає, —
 Менé котить — и де спінить
 И сама не знає!...

У якому краї менé заховáють,
 Де я прихили́ся — на віки засну́?..
 Коли нема́ долі, нема́ талану́,
 То нікого й кінуть... ніхто не згадає —
 Не скаже хоть на-сміхъ: нехай спочиває, —
 Тільки ёго й долі, що рано засну́въ...

Т. ШЕВЧЕНКО.

НЕ ДО ПАРИ.

I.

Якъ не живі, а ліхо не мине. Такъ уже намъ Богъ давъ, така вже доля наша....

Була въ мене небога; при мині вона й зросла, бо сиротою zostалася змалечку. Я й батька и матірѣ її поховала и оплакала; я й її розуму навчала, и добра її гледіла. У неї була и хата славна, и селідба, и скрині такі на колесахъ, що було перехилилися та й дна рукою не достанешъ.

Живе вона въ мене веселенька собі, а хороша!.. така чорнобрива та ясноока, та уста румяні, та становчокъ стрункий! А що весела була, жартовлива!

И хазайка зъ неї добра, роботяща. Якъ дійшла вона літъ своїхъ, то я безъ клопоту хлібъ їла: вона й зробить усе, и догледить усього, и обміркує все, и хату мині звеселить.

II.

Живемо ми отгакеньки приятненько собі та любо. Коли—разомъ я помічати стала, що Парася щось сама собі думає та думає. Голосно словця не скаже, весело не засміється, не гліє. И змарніла тріхи.

Мині вона не признається, а я не питаю. Ходіла вона и на улицю, и на вечорнійці. Іде було й скаже: »Тіточко-голубочко! я піду до дівчатъ», або тамъ куді; а теперъ уже вінурхне зъ хати, не питаючи мене.

III.

Одногo вѣчора вернўлась вона така тїха, а весѣла; хоче нїби щось мені сказати, и не каже.

— Щo, Парасю-голубонько? щo тобі дoброго трапилось?

А вона все варуєтця мнї сказати, тїлько глянє та счервонїє. А я все наполегаю: скажї, та скажї!

Вона встала и говорить тоді: »Я, тїточко мїла...я вже хутко замїжъ підў«.

— Бoже тобі поможи! Нехай Мати Бoжа щастя-таланъ дає!«
Питаю, за кoго вона дўмає....

»За Семєна Палїя«.

— Охъ, дитїно моя! чи то жъ до-парї? — кажў.

»До парї, до лoбої вподобї!« одкаже мнї гордо.

IV.

А Семєнъ Палїї той та бувъ на все село чудний та дївний. Багатїрь бувъ, а живъ якъ убoгї люде живўть. Вінъ булo не придбає, а втеряє, ярмаркўючи. Чи вінъ продає, чи вінъ купує, то все не на корїсть собї, усяке єго ошукaє, абї хто схотївъ. Не те, щобъ вінъ бувъ такъ-собї: розўмна въ єго голова булa, и слoвомъ вінъ булo впоїть тебє, якъ мєдомъ; а про те дївний, якїйся дївний зъ єго чоловікъ бувъ. Такїхъ людєй я ї не бачила. Булo їноді на єго нїби щось найде: лежатимє цілїсїнький день у горoді, нaче недўжний, абo нїчъ проблукaє по степў, по полю. Хто єго знaє, щo ємў!

V.

Отъ я ї викладаю все тєе небoзі. А вона... Звїсно вже, що дївчїна не вважає нї на вїщо, полюбївши. Любїть, то вже любить. Хочъ и знaє, що бўде недoля, та не боїтця, — про свою дoлю байдўже!

Радїла я ї просїла. Вона плакала, слўхаючи; а до Палїя Семєна душа ї — якъ той метєликъ до огнїю: не одженєшъ, не зу-

п'нишъ. Що мині робити? Не зв'ажилась розлучати, поблагословила.

VI.

Та й сама радувалась, дивлючись на життя їх міле та любе. Прийдіть було до них у гостину — сидять ук'їнци. Що ж то за щасливі! що ж то за хороші! якъ я до ёго придивилась, прилюбила, моя матінко, — то вінъ мині за дитину рідну ставъ. Такий у ёго поглядъ бувъ, така мова, така краса, що рідне тобі, та й годі!

Приблизить було Парася до мене на хвилиночку.... Господи, яка весела, яка щаслива!

— А що, Парасю?

»Та добре мині, тіточко-с'єрдечко, добре миш! любить вінъ мене дуже. И кроку відъ себе не відпускає; все просить співати. »Сідай коло мене, співай мині, пташко, співай!« Отъ я й співаю, а вінъ слухає та дивитця мині въ вічі.... Що то за очі Господь ёму давъ!«

— А хазійствечко — якъ? — питаю.

»Та й хазійствечко нічого теп'єръ. Добре, все добре. Я вже такъ порядкую, такъ гожду ёму!... А вінъ, тіточко, вінъ усє не дає діла робити, — ей-же-Богу!.. Пораюсь тамъ коло п'єчи, або-що, а вінъ: »Чого се такъ довго, Парасю?«—»Та я для тебе, голубе, щобъ ти смашнійше зівъ.«—»Байдужє«, каже, »мині про те, с'єрденько! Ось иди сядь коло мене, та обійми, та будемо говорити, якъ у світі жити, якъ люде живуть у світі«. И якъ почне вінъ, тіточко, розмовляти, то я й позабуваю все, що тамъ розпочала робити и що до чого. Схамену'сь, то ажъ соромъ, яка зъ мене господина.... Теп'єреньки я вже розумніша стала, пораюсь, м'ю, ш'ю.... А вінъ, дивлюсь, и осмутніє, и похмурий такий стане, и не їсть, не п'є нічого. А я прошу, а я прошу: »Та хочъ покоштуй, та хочъ губою приторкнись! вонό добре, не-абі-якє.« — »Де жъ не добре, коли ти своїхъ ручокъ доложила, та ще й думокъ!« ніби сміючись изъ мене, говорять. А я ёго цілувати, — тоді вінъ изновъ веселій.«

VII.

Я було радію, слухаючи того її щебетання. Не було й гадки, щобъ усё те щастя у велике лихо повернулось. Хоч Парася вже не вчащає до мене, якъ перше, та я все думаю: »Се того, що вона тамъ собі у щасті та въ роскоші.« Сказано: *Добре дядькові — то й Бога забув!*

Отъ, якось я зібралась та й пішла до нихъ у неділю. Хата зачинена. Я тоді въ садокъ, и бачу — сидять вони вкупці, тільки чогось обійко невеселі; сидять собі мовчки.

А садокъ у нихъ по горі зеленів ажъ до самісінької води. Попідъ садкомъ річка шіроко въ берегахъ идє. По тімъ бόці жита половіють; чутко — млинъ мєле, и чєшєт и бачишть — шумлять и хілятця верби на грєблі, и на все благий вітерєць тїгне....

Вони підъ грушою сидять. Вінъ дивитця кудись далєко, а вона на єго. Підхожу — обое жажнулись.

»Бόже поможи! Здорові були!«

»Прόсимо!«

Вітають, говорять; а все мині здаєтця — щось не такъ вонό, якъ перше було. Посїдїла я въ нихъ, та й до дому берўся.

— Проведи жъ менє, Парасю, — говорію їй.

Вона й пішла мене провόдити.

— Парасю, — кажу: — чогό се ви такі сєгодні? Щό вамъ такє?

А вона: »Нічόго, тїточко, єй-же-Бόгу нічόго!«

И не сказала. Такъ ми й попрощались.

Идў я собі та все думаю: »Чогό вона така неспокійна стала? Щό тамъ у нихъ коїтця? А мόже,« думаю, »посварїлися трόхи? То й помїрятця, мої голубьята.«

VIII.

И жду я її, жду; а її нема. Хоч коли на роботі й побачу, то на хвилиночку.

— Чомў не приїдешть, не одвідаешть?

»Прийдў, прийдў, тїточко!«

А сама все не їде, и вбачаю — марнє та й марнє Парася моя.

Ид́у я зновъ до не́ї. А зима́ вже морóзами кріпкіми укріпи́ла. Прихо́жу — вона́ вь печі роспали́ла, а сама́ сидіть на долівці — и́ голову схи́ли́ла, и́ ру́ки опу́сти́ла. Чи жи́ва, чи не жи́ва?...

»Охъ, побі́ла мою́ Парасю́ лиха́я годи́на!« д́умаю.

— Парасю́! — каж́у.

Тоді́ вона́ звелась и́ ста́ла, блі́да́я й пону́рая.

— Скажи́ ми́ні, дитя́ моє́, скажи́ свою́ приго́ду!

Вона́ мовчи́ть та на по́ломья́ дивитця́. А я про́шу, я про́шу й пла́чу. Вона́ все тільки на те по́ломья́ дивитця́. И́ довго́ я про́сила́, а вона́ диві́лась; а да́лі, оберта́ючи до ме́не го́лову: »Чо́ловікъ не лю́бить!« про́мови́ла.

— Якъ не лю́бить, Парасю́? Богъ́ не́съ тобо́ю!

»Не лю́бить!« ви́мови́ла, та такъ зъ ду́ші́ я́кось ви́мови́ла, що одра́зу я віри́ поня́ла.

»Пе́рше лю́бивъ, тепе́рь не лю́бить.

— Що́ жъ, ви́нъ тебе́́ обі́жає́? — пита́ю... Мо́же, б́є?

»Ні́, не б́є, не обі́жає́,—тільки не лю́бить: не гла́не, не по́жа́лує, не всмі́хне́тця..

— Що́ се ва́мъ ста́лося? — гово́рю.

»И́ сама́ не зна́ю«, ка́же. »Я годи́ла ё́му́, я лю́би́ла ё́го,—та до́ля мо́я така́!«

— Мо́же, за що́ у́гні́вався на те́бе?

»За що́? Хиба́ я не сл́ухаю́? Ото́ бу́ло у́-лі́ті, якъ сиди́мо вь садку́, ви́нъ ми́ні пока́зує: »Диві́сь, яка́ вода́ чи́ста! якъ у очере́тахъ гуде́ — сл́ухай!...« То́ я спе́ршу бу́ло не дивлю́сь, не сл́ухаю́ — не хо́чу. »Л́учче́ я тебе́́ поці́люю!« бу́ло каж́у ё́му́: »що́ ми́ні тамъ диві́тись!...« Ба́чу, що́ ви́нъ здвига́є б́рови, то́ я вже по́тімъ и́ прислу́халась, и́ придивля́лась, на́че б́ то зро́ду то́го не ба́чила, — ё́му́ на вго́ду. Зновъ́, уме́рь ту́тъ отто́й Лисе́нко, да́ вдова́ продава́ла худо́бу, — я про́сила ё́го: »Купи́! де́шево ќупи́шъ у не́ї«. А ви́нъ ми́ні: »Сирі́тськимъ до́бро́мъ забага́тити хо́чешъ, Парасю́!« А́ я ё́му́ дово́жу, що́ все одно́ — ќуплять лю́де. »Та́ не ми́!...« Ба́чу, що́ ё́му́ сл́ухати те́е чо́гось гі́рко, я́й змо́вчала со́бі... Ні́, ті́точко, я ё́го сл́ухала́, та́ се́ вже ми́ні та́ке щастя́!«

IX.

А тутъ саме вінъ увійшовъ у хату. Знявъ шапку, привітався, а самъ гордий та похмурий.

»Змерзъ!« каже.

Якъ схопитця Парася!... Дмухає на огонь, и кожухъ ёго струшує, и вьєтця, якъ горлиця, коло ёго.

А вінъ—такий хорóший, я й не бачила ёго, здається, такимъ,— простягъ, гріє руки надъ поломьямъ червóнимъ. А якъ Парася навёрнетця на ёго очи горді та смутні, одвертає одъ неї очі....

Хотіла я щось порадити, сказа́ти, та не сказала нічого, — пішла собі додому.

И скільки вже я разъ хотіла до нихъ піти, та якъ згадаю— не піду. Якъ згадаю, що стоявъ вінъ гордий та спокійний такий, матінко!... Ні, не піду! вже не помо́же!

Марко Вовчокъ.